

POZİTİVİZMİN KANATLARI ALTINDA EDEBİYAT VE BİLİM

HASAN AKTAŞ*

ÖZET

Pozitivizm, teolojik ve metafizik alanın dışında var olmaya çalışırken bilimsellik maskesi altında en çok edebiyatı kullanmaya çalıştı. Pozitivizmi edebiyata transfer eden ünlü estetikçi ve eleştirmen Hippolyte Taine'dir. Pozitivist edebiyat onunla başlamıştır denilebilir. Onun Türk edebiyatındaki en önemli öncüsü ve temsilcisi ise Servet-i Fünûn döneminin güçlü nâsırlarından Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Varlığı maddeye indirgeyen Pozitivizm, bir taraftan fenlerle edebiyata yön vermeye çalışırken, öteki taraftan da edebiyat ile kendi ideolojisini yaymaya çalışıyordu. Daha fasih bir ifadeyle Pozitivizm, kendi ideolojisini kitlelere kabul ettirmek için edebiyatı bir aracı kurum olarak görüyordu. Çünkü edebiyat amaca ulaşmak için en uygun nesne/madde idi. Pozitif bilim her şeyi bilimsel olarak çözümlenmeye çalışırken edebî eserde bilimsellik maddeye hizmet edebilir ve insanları da maddeye inandırabilirdi. Müspet bilimlerin estetiği ve cazibesi ile Pozitivizm dinine iman, kolayca gerçekleşecek ve ortalık pozitivist mü'minlerle dolacaktır. Son dönem Osmanlı sosyal hayatını etkileyen temel faktörlerin başında Pozitivizm gelir. Augouste Comte, Tanzimat döneminin güçlü devlet adamı Mustafa Reşit Paşa'ya yazmış olduğu bir mektupta, kendisini yeni kurmuş olduğu Pozitivizm dinine davet ediyordu. Edebiyat da tebliğ görevini üstlenerek maddeye iman konusunda insanları irşat etmeye çalışıyordu. Pozitivizmin ateşli müritlerinde Hüseyin Cahit Yalçın da Fransızcadan büyük bir imanla çevirmiş olduğu bir makalede, edebiyatın Pozitivizme yapacağı hizmetlerden dem vuruyordu. Bu yazıya, Pozitivizm ile Edebiyatın uzlaşma metni ya da ortak manifestosu diyebilirsiniz. Bu metinlerde edebiyatın Pozitivizmi etkilemesinden ziyade, Pozitivizmin edebiyatı etkilemesi söz konusudur. Yani sonunda Pozitivizmin fendi edebiyatı yenmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu metninde Pozitivizm ve Edebiyat mihverinde birbirine oldukça uzak iki disiplinin ilişkisini irdeliyor ve bazı pozitivist tezler ileri sürüyor.

ANAHTAR KELİMELER:

Pozitivizm, Edebiyat, Bilim, Augouste Comte, Hippolyte Taine, Servet-i Fünûn, Hüseyin Cahit Yalçın

LITERATURE AND SCIENCE UNDER THE WINGS OF POSITIVISM

ABSTRACT

While positivism was trying to be out of technological and metaphysic area, it mostly made benefit of literature. Hippolyte Taine who is a well-known critic and aesthete, has transferred positivism into

---

* Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi. yortsavulhaktas@gmail.com

literature. It can be said that he initiated positivist literature. His most important precursor and representative in Turkish Literature is Hüseyin Cahit Yalçın who is an influential prosaist of Servet-i Fünûn period. On one hand, positivism degrading eterne into material, was trying to take turn to literature by science, on the other hand it was trying to spread its own ideology by literature. To tell it in a more fluent way, positivism considered literature as a means institution to make its own ideology accepted among masses. Because literature was the most suitable object/material to reach the goal. While positivist sciences were trying to solve everything in a scientific way, they could also serve material and make people believe in material with being scientific in literary works. With the attraction and aesthetics of positive sciences, belief in positivism credendum will be easy and there will be positivist believers around the world. One of the leading factors that affected late Ottoman social life was positivism. Augouste Comte invited Mustafa Reşit Pasha who was an influential statesman of Tanzimat Reform area, to Positivism religion that he set up lately, with a letter he wrote him. Literature tried to guide people by taking on declaration about belief in material. Hüseyin Cahit Yalçın who was one of the passionate positivism followers talked about what literature would fulfill for positivism in an article he translated from French with a great belief. This study can be thought as a manifest or consensus text of Positivism and Literature. literature doesn't affect positivism, rather than, positivism affects literature. That is, force of positivism has beaten literature. Hüseyin Cahit Yalçın examines the relationship of two different disciplines in the axis of Positivism and Literature in this text and brings forward positivist arguments.

KEY WORDS:

Positivism, Literature, Science, Augouste Comte, Hippolyte Taine, Servet-i Fünûn, Hüseyin Cahit Yalçın

Edebiyat-ı Cedîde'nin en önemli teorisyen ve tenkitçilerinden biri olan Hüseyin Cahit Yalçın, Servet-i Fünûn mecmuasındaki üç ayrı yazısında¹ bilimlerin ve fenlerin edebiyat ve şiire etkisi ile edebiyatın bilimlere ve fenlere etkisinden bahseder.

Aslında bu yazılar, Hüseyin Cahit tarafından Fransızcadan yazarı belirtilmeden tercüme edilmiş pozitivism merkezli yazılardır. Şiir ve edebiyatın pozitif bilim² ve fenlerle, pozitif bilimler ve fenlerin şiir ve

¹ Hüseyin Cahit, **Ulûm ve Fünûnun Edebiyata Te'siri**, Servet-i Fünûn, 1 Mart 1317, S. 522; Hüseyin Cahit, **Ulûm ve Fünûnun Şiire Te'siri**, Servet-i Fünûn, S. 523; **Hüseyin Cahit, Edebiyatın Ulûm ve Fünûna Te'siri**, Servet-i Fünûn, 29 Mart 1317, S. 526

² Pozitivism, fen bilimlerini "*pozitif bilimler*", "*müspet bilimler*", "*tecrübî bilimler*", "*deneyisel bilimler*", "*doğal bilimler*" şeklinde kodlarken edebiyat, tarih, coğrafya, sosyoloji, felsefe, psikoloji ve arkeoloji gibi sosyal bilimlerini kendiliğinden "*negatif bilimler*", "*menfi bilimler*", "*tecrübesiz bilimler*", "*deneysiz bilimler*", "*doğal olmayan bilimler*" şeklinde öteki bilimler olarak kodlamış oluyordu. Bu pozitivist kodlama aslında sosyal bilimlerini 'bilim' yerine koymayan hegomanik ve sömürgeci bir anlayıştan kaynaklanıyordu. Modern dünyada fen

edebiyatla uzlaştırılmaya çalışıldığı bu yazılar çoğu yerde pozitivismi aklama ya da onu masum gösterme tezlerine dönüşür.

Edebiyat (şiiir) ile bilimler (fenler) arasındaki ilişkiler, edebiyatı ve bilimleri pozitivist ve ideolojik olarak ötekileştirme çabalarıyla örtüşür çoğu kez. Hümanizm ve Rönesans sonrası erken modernist dönemde bilimlerin edebiyatı, edebiyatın da bilimleri etkilediği tartışma götürmez bir gerçektir. Bu gerçeklik ötekileştirme/berikileştirme şeklinde toplumların manipülasyonunda birer aracı kurum olarak görüldü ve kullanıldı.

Bilimlerin bütün edebi türleri etkilediği bilinen bir gerçek olmanın ötesinde, bazı önemli edebi ekollerin doğmasına da önemli sayılabilecek katkılarda bulunduğu da bir hakikattir. En azından Natüralizm, Realizm ve Fütürizm, bilim ve teknolojinin edebiyata yadigârıdır.

Bilimlerin edebiyat üzerinde sadece olumlu etkileri mi olmuştur? Hayır! Bilim ve fenlerin edebiyat ve şiiir üzerindeki olumsuz etkilerinin de olduğu muhakkaktır. Kuru ve kof bilimsellik (bilim-perestlik) edebiyatın vital ve estetik yönünü zayıflatmıştır. Bu anlayış, sıradan hayatın dışına çıkılarak havas/üst ve elit ürünler yaratılmasını engellemiştir.

Edebiyat ve bilimlerin etkileşimi çoğunlukla bilimlerin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Edebiyattaki güzellik/estetik amaç, bilim ve fenlerde gerçekliği elde etme ve ona ulaşma gibi görece bir amaçla ayrışır gibi gözükürse de ayrışmanın ötesinde çoğu yerde çatışır. Edebiyatı bilimle sınırlandırmak insan muhayyilesinin önüne kalın setler çekmek anlamına gelir ki bu edebiyat ve şiiirin geleceğini tehlikeye atmak demektir.

Şiirsel bilim, öyküsel bilim, romansal bilim düşünülemediği gibi; bilimsel şiiir, bilimsel roman, bilimsel öykü de düşünülemez. Çünkü edebiyat ve bilimin amaç ve hedefleri birbirlerinden çok farklıdır.

Edebiyatın bilimsel gerçeklerle örtüşeceği yerler mutlaka vardır ve olmalıdır da. Fakat edebiyatın gerçeklikleri ile bilimin gerçeklikleri birbiriyle asla uyuşamaz. Edebiyat, bilimsel gerçeklikleri deforme etmeden ona sadık kalmalı; bilim de edebiyatın zarafetinden yararlanmalıdır. Ama bu edebiyatın, bilimi kendi gerçekliğine dönüştürmeyeceği, kendi yasalarına uyarlamayacağı, kendi perspektifinden yorumlamayacağı, onu yeniden üretmeyeceği ve kurgulamayacağı anlamına gelmez.

Edebiyatın metinleri yoruma açık metinler olduğu halde bilimin metinleri yoruma kapalı metinlerdir. Bilimlerin kesinlemeli sonuçları, edebiyat için sadece görecelik ifade eder.

Sanat ve sanatçı duyarlılığı çoğu yerde sınırsız muhayyilenin öncülüğünde bilime rehberlik eder. Descartes'in analitik düşünce felsefesi, bilimlere ve edebiyata da etki etmiş olup, özellikle edebi üslubun gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

---

imparatorluklarından sıkça bahsedilirken edebiyat, tarih, coğrafya ve antropoloji imparatorluklarından bahseden kimselere rastlamak mümkün değildir.

Edebiyatsız bilimin ve bilimsiz edebiyatın olamayacağını savunan Hüseyin Cahit, özellikle edebiyatın sosyal bilimlerle (disiplinlerarası ilişkilerle) olan ilişkisi üzerinde durur. Hüseyin Cahit bir makalesinde edebiyatın iktisatla³ olan ilişkisini ve başka bir makalesinde de edebiyatın hukukla⁴ olan ilişkisini anlatır.

Edebiyatı, milletlerin ekonomik durumuyla bağdaştırarak ele alan Hüseyin Cahit, buna örnek olarak Fransa'daki ekonominin zayıfladığı dönemlerde edebiyatın da zayıfladığını, ekonominin iyi olduğu dönemlerde edebiyatın da iyi olduğunu delillerle/örneklerle göstermeye çalışır.

Hüseyin Cahit'in bu görüşlerine bütünüyle katılmak mümkün değildir. Edebiyatın gelişim ve gerileme çizgisini ekonomiye indirgemek ya da ona endekslemek ne derece doğrudur? Ekonominin iyi olduğu dönemlerde iyi edebiyat üretildiği, kötü olduğu dönemlerde de kötü edebiyat üretildiği şeklindeki tezler bugüne kadar net bir şekilde kanıtlanmış değildir. Bu iddia doğru olsaydı, Osmanlı'nın hem ekonomik, hem siyasal, hem de diğer pek çok bakımdan geri/kötü olduğu bir dönemde divan şiirinin zirvesi olarak görülen Şeyh Gâlib gibi bir üstadın yetişmemesi gerekirdi.

Ekonomi ve ticaret gibi olgularla elbette ki edebiyatın önemli bir ilişkisi vardır. Fakat edebiyatı pozitivistimin onaylandığı aracı bir kurum/disiplin haline dönüştürmemek gerekir.

Ticaretteki kâr ve kazanç duygusu edebiyattaki kalıcılık olgusuyla bağdaşmaz. Ticarete kar ve kazanç süreklilik arz ettiği halde edebiyatta böyle bir durum söz konusu değildir. Elbette edebiyatın ticari bir yönü vardır, fakat bu sanatçıyı hiçbir zaman piyasa esnafı durumuna getirmez. Sanat adına para kazanmak için piyasaya sürülen eserlerin meta estetiği ile hiçbir ilişkisi yoktur.

Hüseyin Cahit, anlaşıldığı kadarıyla bütün bu yazılarında edebiyatı güzel sanatların bir dalı olarak görmesine rağmen çok önemli bir konuya da dikkat çekiyor: disiplinlerarası ilişkiler. Hüseyin Cahit edebiyatın fen bilimleri ve özellikle sosyal bilimlerle olan ilişkisi üzerinde duruyor. Disiplinlerarası ilişki böylelikle pozitivist bir ortamda ortaya çıkıyor.

Musâhabe-i Edebiyye

EDEBİYATIN ULUM VE FÜNUNA TESİRİ^λ

Ulûm ve fûnûnun edebiyat üzerindeki tesirini tetkik ve mütalaa eyledikten sonra edebiyatın ulûm ve fûnûna karşı bir tesiri olup olmadığını taharrî etmek iktizâ eder. Edebiyat ile ulûm ve fûnûn ayrı ayrı birer gâye takip

³ Hüseyin Cahit, Edebiyat ve Ahvâl-i İktisâdiye, Servet-i Fünûn, 1 Şubat 1316, S. 518

⁴ Hüseyin Cahit, Edebiyat ve Hukuk, Servet-i Fünûn, 16 Ekim 1901, S. 553 [Servet-i Fünûn dergisi, Hüseyin Cahit'in kamuoyunu kışkırtıcı bulunan bu makalesinden dolayı İkinci Abdülhamit tarafından kapatılır.]

^λ Fransızcadan.

ederler. Birisinin hedef-i âmâlî güzellik, diğerinin hakîkattır. Mamâfih bundan, edebiyatın insanda zevk-i bedî hüsnü peydâ etmeğe çalıştığı sonra da irfan-ı beşerin netâyic-i müktesebesine ehemmiyet vermeyeceği manasını çıkarmamalıdır. Bilakis edebiyat netâyic-i ilmiyyeyi nazar-ı dikkatte bulundurmağa ve zamana göre, zevk-i şahsiye göre hakikata, yahut hakikata müşâbih şeylere büyük bir kısım tefrîk etmeğe mecburdur. Diğer taraftan ulûm ve fûnûn dahi bizi ihâta eden zallâm-ı cehli tenvîre uğraştığı esnada sanatın hüsn-i tebliğ ve ifade için edebiyata iâre ettiği intizam ve zarafeti ihmâl edemez. Ulûm ve fûnûnda zamana, zevke, mevzua göre, tenvîr ettiği fikirleri -hâl-i teyakkuzda bulundurmak için- sihr-i ifâdesiyle meclûb etmeğe mecburdur.

Bazı eserler münhasıran ulûm ve fûnûna dâhildir. Bir hendese yahut cebir kitabı mezeyât-ı edebiyeyi hâiz olmak iddiasında bulunamaz. Bir mezheb-i peri hikayesinin de ulûm ve fûnûn ile bir münasebeti yoktur. Fakat edebî yahut ilmî sıfatlarından her ikisini de hâiz birçok âsâr vardır ki bunlara muhtelat nazarıyla bakılabilir: Tarih ve felsefe kitapları gibi. İşte hududu kat'iyyen tefrîk edilmemiş olan bu mâlikâne-i muhtelitte hemân her zaman ulûm ve fûnûn ile edebiyat beyninde şiddetli bir mübâreze hüküm-fermâdır. Bir vakit olur ki ulûm ve fûnûn edebiyata galebe çalar; bir zaman görülür ki edebiyat, mâlikâne-i ilim ve fenne tecavüz eder. Hakikata ehemmiyet verilen devrelerde galebe ilimde kalır. Aksi takdirde ilim ve fen edebiyata mağlup olur. Mamâfih ezmine-i kadîmeden bugüne kadar ulûm ve fûnûn ile edebiyat arasındaki bu mübârezât dâima ve galebât-ı mütevâliye neticesinde ilim ve fennin tarihi bir terakkiye tevsiya nâil olmuş olduğu görülür. Ulûm ve fûnûnun yalnız fuzûlî olarak tecavüz ettiği noktalarda hezimet düçâr olarak ric'at eylemiştir. Bu mübâreze ise her ikisi için de nâfi'dir. Çünkü bir muhrîk, bir menbe hizmetini görür. İki mübârizin birbirlerinin hukukuna riâyet ettikleri devrelerde ise ara yerde bir hüsn-i münâsebet bile te'sis eder, birbirlerinden müstefid olurlar. İşte bunun için, ulûm ve fûnûnun edebiyat üzerindeki tesirini izaha hasrelediğimiz iki musâhebeyi itmâm etmek üzere bu hafta da edebiyatın ulûm ve fûnûna tesirini tetkike lüzum vardır.

Bu tesir ibtidâ âsâr-ı ilmiyye ve fenniyyenin hüsn-i ifâdeden hâiz-i nasip olmasıyla nümâyân olur. Bu ise ufak bir hizmet değildir. Mezeyât-ı edebiyeyi hâiz olmayan bir eser-i ilmî mahdûd bir dâire-i mütahassisına münhasır kalır. Hâlbuki mezâyât-ı edebiyeye dârü'l-istihzârların potaları içinde tevellüd eden keşfiyyâta bir cenâh intişâr verir, en çetin ve haşin ma'lumâtı zarif ve müstahsin bir hale getirir. Bir hakikat âdeta bir kuyu içinde gayr-i ma'lûm kaldıktan sonra ondan ne fâide görülebilir? O hakikatı muhâverelerimize, evlerimize, mekteplerimize idhâl edebilmek için bulunduğu yerden çıkarmak, tezyîn etmek lazımdır. Hakâyık bu suretle neşr ve ta'mim edilince birçok kimselerde heves uyandırılır, ensâl-i cedîde-i beşeriyet tezyîd-i vukûf ve irfana teşvik olunur. Edebiyat, ulûm ve fûnûnu neşr ve ta'mim etmekle birçok müştakîn ulûm ve fûnûn yetiştirir ve bu suretle muvaffakiyât-ı ilmiyye tehye eder.

Mamâfih, edebiyatın ipliği dokunacağı yerde fenalığı görülmemek için ehemmiyetli bir şart vardır. Bu da yardımcı sıfatıyla iştirâk ettiği ilim ve fennin mâdûnunda kalmasından, hakikatın güzelliğe feda olunmamasından ibarettir. Sırf ilmî, fennî eserlerde dahi mevcûd olan bu tehlike tarih ve felsefe gibi bugün edebiyat ile ilim beyninde müşterek olan eserlerde daha ziyâde mahsustur. Fikr-i edebînin galebe ettiği devrelerde sıhhat ve hakikat sanayi-i edebiyeye, te'sirât-ı ifâdeye fedâ olunur. Feylosoflar görülür ki muhâkemât-ı mantikiyyenin yerine teheyycât-ı hissiyyeyi ikâme ederler. Müverrihlere tesadûf edilir ki hayal ve efsaneye doğru meylederek tasvir eyledikleri zevâta güzel, ulvî fakat hilâf-ı hakikat sözler isnâd eylerler. Paul Louis Courier¹ bu kabil müverrihlerden bahsettiği sırada "onlar cümlelerin âhengi icab ederse filan tarafından kazanılmış bir muhârebeyi mağlup tarafından kazanılmış gibi göstermekten çekinmezler" der.

Edebiyatın ulûm ve fûnûna ikinci bir hizmeti de bazen rehberlik etmesi, takip olunacak istikâmeti irâe eylemesidir. Sırf ilim ve fen sahasında bu muâvenet pek nâdirdir. Esası üdebâ tarafından telkin edilmiş birçok büyük keşiflere tesadûf edilmez. Mamâfih âlem-i ihtimâlâtta istediği gibi uçan bir hayal bazen müsemmir fikirlere tesadûf edilebilir. Montgolfier² biraderler ilk balonları keşfetmeden bir asır evvel Cyrano de Bergerac³ namında bir Fransız muharriri bir eser-i edebîsinde kamere çıkmak için duman ile doldurulmuş bir küre tahayyül ediyordu. Cyrano de Bergerac yine bu kitapta sekîne-i kamerden bahsederken garip bir kitap kullandıklarını söyler. Bu kitap muhayyel hakkındaki şu izahâtı hele bir görelim:

"Bu, harika-nümâ bir kitap idi... Bu kitaptan bir şey öğrenmek için göze lüzum yoktu. Yalnız kulağa ihtiyaç vardı. Birisi okumak istediği zaman türlü türlü birçok küçük sinirlerle bu kitabı sarar, sonra işitmek istediği bâbın üstüne iğneyi getirirdi. Derhal buradan sanki bir insanın ağzından yahut bir âlet-i müsikiyyeden çıkıyor gibi birtakım asvât intişâr ederdi."

İnsan şu satırları okurken âdetâ fonograf tasvir ediliyor zanneder.

Edebiyat ile ilim ve fen beyninde müşterek olan saha-i irfan beşerde ise usûl-i dâiresinde kemâl-i betâetle icrâ edilen tetkîkât ve taharriyâtın çok evvel bu kabil tahayyülât görülür. Müverrihler arasında bazıları birtakım vekâyi-i münsiyye ve mahfiyyeyi âdetâ bir sevk-i tabîi ile keşfetmişlerdir. Bu

¹ **Paul Louis Courier (1773-1825):** Fransız Helenistik eleştirmeni ve politika yazarıdır.

² **Étienne Montgolfier (1745-1799)-Joseph Montgolfier (1740-1810):** Fransız mucit ve sanayici kardeşler. Balonla ilk insanlı uçuşu gerçekleştirerek havacılık tarihinin öncü isimleri arasında yer almışlardır.

³ **Cyrano de Bergerac (1620-1655):** Fransa'nın meşhur yazarlarından. Asıl adı Savinien Cyrano'dur. Tiyatro eserlerinin dışında pek çok edebî eseri vardır. Oyunları ve kurgubilime yaklaşan fantastik denemeleri kadar renkli ve romantik yaşamıyla tanınmıştır. **Önemli oyunları:** Agrippina'nın Ölümü (1654), Bir Bilgiçin Taklidi (1654). **Önemli romanları:** Ay Devletlerinin ve İmparatorluklarının Komik Tarihi (1656), Güneş Devletlerinin ve İmparatorluklarının Komik Tarihi (1662)

iddialarını isbat etmek kendilerine teklif olursa idi dūçâr-ı müşkilât olacakları şüphesiz idi. Halbuki zaman, evvelce sırf bir zan ve tahminden ibaret olan bu iddiâların hakikat olduğunu meydana çıkarmıştır. Bazı şair feylosofların ecniha-i hayâl üzerinde nüfûz ettiği hakâyika akıl ve mantık pek sonra, fakat daha ihtiyâtkârâne, daha emin bir revîş ile vâsıl olmuştur. Mamâfih hayâlin sırf ihtimâlât dâiresinde bu tayerânı hakâyık-ı müsbete ile i'tilâf kabul etmez bir surette olursa bundan nâfi bir semere beklenemez. Muhayyile, bazı ulemânın vukûf-ı beşer için ta'yin ettikleri hudûda kâni olmaz, hakikatın henüz sehâb içinde kalan bir kısmına dahil olur.

İşte şu izâhât ile gerek edebiyatın ulûm ve fûnûn üzerinde, gerek ulûm ve fûnûnun edebiyat üzerinde birtakım te'sirâtı meşhûr olacağı tahakkuk eder. Bundan başka, edebiyat ile ulûm ve fûnûnun kendi dâireleri dahilinde terakkileri de birbirine merbuttur. İkisi de âdeta mevâzî ve mehâzî olarak ilerlerler. Hangi devre tetkik edilirse edilsin, görülür ki o zamanın edebiyatı ile ulûm-ı hâzırası meyânında bir münâsebet vardır, ikisi de birbirine merbût, ikisi de hemen hemen bir seviyededir.

Bu nokta-i nazardan Fransa'da Onyedinci asrın evâsıtı şâyân-ı dikkat bir misâl irâe eder. O vakit Fransa'da bilhassa riyâziyât pek ziyâde mazhar-ı rağbet oluyordu. Descartes⁴, Pascal⁵, Fermat⁶ gibi eâzım-ı meşhûr birer riyâzî ederler. Descartes'in meslek-i felsefesi ile hendesenin hâiz olduğu münâsebet ise inkâr edilemez. Descartes felsefe cihetinde hendese-şinâslar gibi istidlâl kâidesini takip eder. Bir kâide-i esâsiyyeden hareket ederek âdeta bir hendese meselesi gibi bunu muhâkeme-i mantikiyye ile takip ede ede mevcûdiyyet-i rabbâniyyeye, mevcûdât-ı kâinâta kadar çıkar. Ulûm-ı riyâziyye birbirine kavî bir surette merbut bir silsile-i muhâkemâttan terekkeb eder. Descartes'in felsefesi de sırf rûhîdir. Âlem-i hâricînin mevcûdiyyeti vücûd-ı rûh ile isbât etmek ister.

O zamanın âsâr-ı edebiyesine bakılırsa öyle bir üslûba tesadüf edilir ki vuzûh, mantık, irtibât-ı efkâr bunda tamamıyla nümâyân olur. Tiyatrolarda eşhâs-ı vekâyî muhitlerinden çıkarılmış, mübhem bir çerçeve içinde müteharrik gibidir. Moliere⁷, Siranuv de Bergerac, La Fontaine⁸ gibi

⁴ **René Descartes (1596-1650)**: Fransız düşünür ve bilim adamlarındandır. Modern akılcılık ve düalizmin kurucusudur. Analitik düşünceyi biçimlendirmiş ve geometrinin temellerini atmıştır.

⁵ **Blaise Pascal (1623-1662)**: Fransız matematikçi, fizikçi ve filozoflarındandır. Doğruların akılla bulunacağını, bilginin temellerinin inanç ve dinsel içgüdüler olduğunu savunmuştur.

⁶ **Pierre de Fermat (1601-1665)**: Fransız matematik bilgini. Olasılıklar hesabının, sayılar kuramının ve sonsuz küçükler hesabının temellerini atmıştır. Onyedinci yüzyılın en büyük matematikçileri arasında yer alır.

⁷ **Molière (1622-1673)**: Fransız ve dünya edebiyatının en ünlü komedi yazarlarındandır. Eserlerinde insanlığın komik yanlarını ele alarak ölümsüz karakterler yaratmıştır.

⁸ **Jean de La Fontaine (1621-1695)**: Fransız şairi. Hayatının sonlarına doğru Fransız Akademisi'ne kabul edildi. La Fontaine, asıl ününü fabllarıyla sağlamıştır. O bu fabllarında sembolleştirdiği hayvanlarla insanların kusurlarını ortaya koyarak onlara ders vermeye çalışmıştır. En tanınmış eserleri Fabllar ve Masallar'dır.

ekalliyette kalan muharrirlerin eserleri buna bir istisna teşkil ederlerse de bunun sebebi o eserlerin diğer bir felsefenin, diğer bir usûl-i ilmînin mahsul[ü] olmalarıdır.

Hayvânât ve nebâtât gibi, ulûm-ı tabîîyye ve tıbbiyye gibi ulûmun mazhar-ı rağbet ve revâc olduğu bir devreye atf-ı nazar edilecek olursa o zamandaki edebiyatın, felsefenin de ne gibi evsâf-ı umûmiyyeyi hâiz olmak lazım geleceği tahmin edilebilir.

Guyau⁸, müstahâse halinde bulduğu birkaç kemik ile el-yevm nesli mantıkî bulunan bazı hayvânâtın bütün bedenlerini irâeye, tecsîme muvaffak olmuştur. Bu mesâisinde ona rehber olan kâide-i esâsiyye yaşayabilen bir mahlukun a'zâ-yı muhtelifeleri beynindeki âhengden-ki buna ulemâ "vahdet-i teşekkül" diyorlar-ibâret idi. Guyau bu âhengi takdir etmiş olduğu cihetle eline geçen bakâyâ-yı izâma göre âhengin aksâm-ı sâiresini de ihyâda dũcâr-ı müşkilât olmuyordu. Bir müverrih de maziyi bu suretle ihyâ edebilir. Bir memlekette, bir zaman muayyendeki medeniyetin bir kısmını tanıyacak olursa ona bakarak şu'bât-ı sâire-i medeniyetin de ne gibi tebâyi-i asliyye ve esâsiyyeye vâkıf olduğunu bulabilir.

Felsefe, bir ummân-ı vesî-i tereddüt içinde çalkanmayıp birşey te'yid etmek, bir hüküm vermek istediği zaman iki istikâmet arasında mecbur intihâb kalır. Ya hayat-ı fikriyye tetkikâtını tercih eder. Bu halde dahilî bir hurdebîn tabir edilebilecek şuur ve vicdan vasıtasıyla rûhun fikirlerini, temâyüllerini, hülyâlarını tahlil eder. Ba'de'l-hayat olacak halleri tahayyüle başlar, nâ-mütenâhîlik içine dalar. O vakit bu felsefeye sipirtüalist, idealist, mistik gibi namlar verilir ki üçü de aynı bir temâyülün muhtelif derecâtına tevâfuk eder. Yahut herşeyden evvel âlem-i hâricî tetkikatı ile meşgul olur. Bu halde ihtiyat ile hareket eder, adım adım yürür, müşâhede-i hâricî ile tecrübeye istinâd eyler. Topraktan, hakikattan yukarı pek kalkamaz, hayal âlemlerinde tayerân edemez. Bu halde bu felsefeye pozitivist, materyalist nâmını verirler.

Ulûm-ı tabîîyye ulûm-ı sâireden ziyâde mazhar-ı rağbet ve terakkî olduğu bir devrede felsefenin bu iki temâyülünden hangisi diğerine galebe çalmak iktizâ eder. Hiç şüphesiz sonuncusu, Fransa'da Onyedinci asrın evâsıtı ile Onsekizinci asrın ortaları birbiriyle mukayese edildiği takdirde bu iddianın deliline tesadüf olunur. Descartes, hevâsımın şehâdetinden, hevâs-ı hamsesi vasıtasıyla kendisine ma'lûm olan eşyânın hakikatından şüphe ederdi. Onun fikrinde rûhun ve Cenâb-ı Hakk'ın mevcûdiyeti gördüğü, temas ettiği şeylerden daha mehfak idi. Ertesi asırdaki felsefe ise bunun tamamıyla aksi bir surette hareket eylemiştir. Diderot⁹, Helvétius¹⁰, Holbach¹¹ bu

⁸ **Jean Marie Guyau (1854-1888)**: Fransızların ünlü şair ve filozoflarından. Felsefe sorunlarının çözümünde toplumbilim yönteminin uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür.

⁹ **Denis Diderot (1713-1784)**: Fransız düşünür ve edebiyatçılarından. Modern bilime özgür bir yön veren ve yeni çağları hazırlayan "Ansiklopedi" adlı ünlü eseri yayınlamıştır. Deizimden Materyalizme, Materyalizmden Atizme, Ataizmden de diyalektik düşünceye varır. Modern

kısımdandır. Bu tevâfukun bir misâline 1850 ve 1885 seneleri arasındaki zamanda tasedüf olunur.

Bu vakitlerde edebiyatın da evsâfı materyalist denilebilecek bir haldedir. Üsluplar rengîn ve mülevven bir tarz kesbetmiş, âdeta gözlere tesir edecek, nazar-firîb bir hal almıştır. Romanlara, tiyatrolara bir hakikat-perestlik gelmiştir. Bir tiyatro oynanacağı zaman vak'anın mahall-i cereyânını hakikata tevfiğ etmek husûsî büyük bir ehemmiyet kesbetmiştir. Muharrirler kârilerin, temâşâ-girânın hevâsına müracaat ederler, ahvâl-i rûhiyyeyi menâfiü'l-a'zâyaya bilâ-tereddüt fedâ eylerler.

Edebiyat ile, o zamanda hüküm-fermâ olan usûl-i ilmî beyindeki müşâbihlerin tetkiki daha ileriye vardırılabilir. Pasteur¹²un mikrop nazariyeleriyle asgar-ı nâ-mütenâhî halindeki ecsâma dâir taharriyâtı edebiyatta bi'l-farz Bourget¹³ nin rakîk tahlilleri müveşşikâne teşrihleri ile hâiz-i irtibat değil midir? Bu fikr-i tahlil zamanını bütün iştiğâlâtında nümâyândır.

Görülüyor ki bazı üdebânın a'mâl-i erbaa kâidelerini bilmemek, bazı ulemânın güzel bir tiyatro seyrettikten sonra "bu neyi isbat eder." diye bir suâl-i müzeyyifâne irâd etmek yolundaki istihfafları hep bî-esas şeylerdir. Edebiyat ile ulûm ve fûnûn gayr-i kâbil-i iftirâk râbitalarla birbirine bağlıdır. Ulûm ve fûnûnsuz edebiyat olamayacağı gibi edebiyatsız ulûm ve fûnûn da olamaz.

Servet-i Fünûn S. 526

Hüseyin Cahit

---

dramın kurallarını ilk defa o ortaya koyar. Önemli eserleri: Filozofça Düşünceler, Körler Üzerine Mektuplar, Salonlar, Rameau'nun Yeğeni, Aktörlük Üzerine Aykırı Düşünceler

¹⁰ **Claude-Adrien Helvétius (1715-1771):** Fransız eğitimci ve filozoflarından. İnsanların ahlaksal yetenekler açısından doğuştan eşit olduklarını ve sonradan oluşan farklılıkların ise çevre ve eğitim koşullarından oluştuğunu ileri sürmüştür. Ahlakta Hazcılık'ı fiziksel anlamda yorumlamıştır.

¹¹ **Dietrich von Holbach (1723-1789):** Alman asıllı Fransız filozof. Maddecî bir anlayışla Tanrıtanımazlığı savunmuş ve onun yayılmasına çalışmıştır. Özgün görüşleriyle Fransız devrimi ile Ondokuzuncu yüzyıl Materyalizmini ve Faydacılık felsefelerini etkilemiştir. Başlıca eserleri: Hıristiyanlığın Gerçek Yüzü ya da Hıristiyan Dininin İlke ve Etkilerinin Sınanması (1761), Eugène'ye Mektuplar ya da Önyargılara Karşı Korunma (1768), Doğanın Sistemi ya da Fizik ve Ahlaksal Evrenin Yapısı (1770), Sağduyu ya da Doğaüstü Düşüncelere Karşı Doğal Düşünceler (1772), Etokrasi ya da Ahlakla Temellendirilmiş Yöntem (1776)

¹² **Louis Pasteur (1822-1895):** Fransız kimya ve biyoloji bilgini. Mayalanma olayından ve bulaşıcı hastalıklardan mikroorganizmaların sorumlu olduğunu kanıtlamış, "kendiliğinden türeme" kuramını çürütmüş ve pastörizasyon yöntemini ve kuduz aşısını bulmuştur.

¹³ **Paul Bourget (1852-1935):** Fransız roman ve oyun yazarlarından. Ayrıca döneminin önemli eleştirmenlerindedir. Deneme ve romanlarında döneminin bilime ağırlık veren pozitivist anlayışını eleştirmiştir. Önemli denemeleri: Çağdaş Psikoloji Denemeleri (1883), Yeni Denemeler (1885), Sosyoloji ve Edebiyat (1906), Eleştiri ve Öğreti Üzerine Notlar (1912). Önemli romanları: Acımasız Sır (1885), Aşk Suçu (1886), Çömez (1889), Aşama (1902), Boşanma (1904), Göçmen (1907), Öğle Vakti Şeytanı (1914)

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978
 Bilge Ercilasun, Servet-i Fünûnda Edebî Tenkit, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994
 Dorothy Nelkin, Bilim Nasıl Satılır, Şule Yayınları, İstanbul, 1994
 Erdoğan Erbay, Eskiler ve Yeniler/Tanzimat ve Servet-i Fünûn Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı, Akademik Araştırmalar, Erzurum, 1997
 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979
 Hüseyin Cahit, Edebiyat ve Ahvâl-i İktisâdiye, Servet-i Fünûn, 1 Şubat 1316, S. 518
 -----, Ulûm ve Fünûnun Edebiyata Te'siri, Servet-i Fünûn, 1 Mart 1317, S. 522
 -----, Ulûm ve Fünûnun Şiire Te'siri, Servet-i Fünûn, S. 523
 -----, Edebiyatın Ulûm ve Fünûna Te'siri, Servet-i Fünûn, 29 Mart 1317, S. 526
 -----, Edebiyat ve Hukuk, Servet-i Fünûn, 16 Ekim 1901, S. 553
 Immanuel Wallerstein, vd, Gulbenkin Komisyonu, Sosyal Bilimleri Açın, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996
 Lucretius, Evrenin Yapısı, Çev. Turgut Uyar-Tomris Uyar, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974
 Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz
 Mustafa Nihat Özön, Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941
 Olcay Öneroy, Edebiyatımızda Eleştiri/Tanzimat ve Servet-i Fünûn Dönemleri, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980
 Paul Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, Çev. Ahmet Kardam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991
 Şafak Ural, Bilim Tarihi, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1998

SÖZLÜKÇE

Alâim-i semâ	: Al-yeşil kuşak	Ecnîha-i hayal	: Hayalin kanatları
A'mâk-ı hafayâ	: Sırların derinlikleri	Edvâr-ı maziyye	: Geçmiş devirler
Anâsır	: unsurlar, öğeler	Efkâr-ı bâtıla	: Batıl fikirler ve düşünceler
Avdet	: Dönüş	Emvâc-ı hurûşân	: Coşkun dalgalar
Azâr-ı iştikâe	: İncitici şikâyet	Emvâc-ı mütehâlîfe	: Birbirinden farklı olan dalgalar
Bahr	: Deniz	Esâtir-i kadîme	: Eski efsaneler
Bârid	: Soğuk	Esef	: Acıma, keder, hüzn
Beyhûde	: Boş yere	Esef-hân	: Esef eden, acıyan
Bi'n-nisbe	: Nisbetle, oranla, bir dereceye kadar	Eş'âr	: Şiirleri
Bu'diyet-i azîme	: Büyük uzaklık	Ezmine-i mâziyye	: Geçmiş zamanlar
Cünha-i hayal	: Hayalin küçük suçu	Far	: Sıçanotu
Cüz	: Parça, bölüm	Fenâ-yâb	: Yok olma
Dâire-i rü'yet	: Görme dairesi	Ferda	: Yarın
Der-miyân	: Ortada, arada		
Ebhâr	: Denizler		

Feverangâh	: Bir şeyin kaynayıp	Kıtaât	: Parçalar, bölükler,
fişkirdiği yer		cüzler	
Fevk	: Üst, üst taraf	Kudemâ	: Eskiler
Fevt	: Elden kaçırma,	Kuvve-i muhayyile:	Hayal gücü
kaybetme, ölüm		Lâ-yenkati	: Ardi kesilmeksizin,
Hakâyık-ı fenniye:	Fenle ilgili	durmadan	
gerçekler		Leyl-i mükevkeb	: Yıldızlı geceler
Hakâyık-ı mekşûfe:	Keşfolunmuş	Mahsûsât	: Gözle görülür
hakikatler		şeyler	
Hâli	: Boş, tenha,	Masûn	: Saklanmış, gizli
sahipsiz		Mebzûl	: Bol, çok
Hasse-i sanat	: Sanat gücü	Mehd-i ihtirâz	: Korku beşiği
Havf	: Korku	Mehd-i zuhûr	: Meydana çıkma
Havf-ı refikâ	: Arkadaş veya eş	beşiği	
korkusu		Mel'abe-i fikriyye:	Fikrî oyuncaklar
Hirâsân	: Korkan, korkak	Memlû	: Doldurulmuş, dolu
Hufre	: Kazılmış çukur,	Menâkıb	:
oyuk, delik		Menkıbeler,	övnülecek vasıflar
Humâr-âlûd	: Şaşkın, süzgün,	Menba-ı ilham	: İlham kaynağı
baygın		Mer'iyye	: Hükümü yürürlükte
Hurâfât	: Aslı esası olmayan	olma	
saçma-sapan sözler		Mersiye-hân	: Mersiye okuyan
İttıla	: Öğrenme, tanıma,	Mestûr	: Örtülü
bilme		Meşkûk	: Yarılmış, yarık
İbtidâ	: Başlama, başlangıç	Meş'ûm	: Uğursuz
İhfâ	: Gizleme, saklama	Mevcelendirmek	: Dalgalandırmak
İhtisâs	: Bir ilim veya sanat	Muannit	: İnatçı
üzerinde uzmanlaşmak		Muârra-i hafife	: Hafif güreş
İhzâr	: Hazırlama, hazır	Muhal	: Mümkün olmayan
etme		Muharrib	: Harap eden, yıkan,
İlticâ	: Sığınma	yok eden	
İn'ikas	: Aksetme	Musahabe	: Sohbet
İntibâ'ât	: Edinilen izlenimler	Müberred	: Soğutulmuş
İrâe	: Gösterme, tayin	Mübhem	: Belirsiz, kapalı,
etmi		örtük	
İs'ad	: Yükseltme, yukarı	Müddet-i cevelân:	dolaşma ve
çıkartma		gezinme süresi	
İstinâd	: Dayanma,	Mü'ekkil	: Birini vekil tayin
güvenme		eden	
İzâle	: Giderme,	Müheyyic	: Heyecan veren
giderilme, yok etme		Mühlik	: Helak eden,
Kâbil-i tatbik	: Uygulanabilir	ömdüren, öldürücü	
Kâffe	: Hep, bütün, cümle	Müsâdeme	: Çarpışma, tokuşma
Kavânîn	: Kanunlar	Mütecessis	: Gizliyi arayan,
Kemâl-i hüzn	: Hüznün son hadde	gözetleyen, meraklı	
varması, olgunlaşması		Nâ-mütenâhîlik	: Sonsuzluk,
Kesb-i kesâfet	: Çalışma yoğunluğu	sınırsızlık	
Kevkeb-i aşk	: Aşk yıldızı	Nazariyye	: Teori, kuram

Neşv ü nüma	: Yetişip büyüme,	Telkin	: Aşılama, kulağına
sürüp çıkma		koyma	
Nevmîd	: Ümitsiz, Ümidi	Tensik	: Düzenleme, yoluna
kırık		koyma	
Nîm-zulmet	: Yarı karanlık	Tersim	: Resmetme,
Perestîde	: Sevgili, sevilen	resmedilme	
Pûşide-i esrâr	: Sırların örtüsü	Teşevvüş	: Karışma, karışıklık
Rûy-ı arz	: Yeryüzü	Teşkil-i bâtî	: Yavaş oluşum
Rübâb-ı ilham	: İlham/esin sazi	Tahvil	: Değiştirme,
Salâbet	: Peklik, katılık	değiştirilme	
Samt-ı magmûm	: Kederli suskunluk	Teferruât-ı vakâyi: Olayların	
Sa'y	: Çalışma, gayret	ayrıntıları	
Serâb-ı hayal	: Hayal dünyası	Te'lif	: Uzlaştırma,
Ser-i kâinât	: Evrenin başı	barıştırma	
Seyl-i hurûşân	: Coşkun sel	Tenevvü-ı menâzır: Manzara çeşitleri	
Sinn-i rüşd	: Olgunluk yaşı	Terakkî	: Yükselme, ilerleme
Sülûk	: Bir yola girme	Tesir(ât)	: Etki(ler)
Şahika	: Dağın tepesi,	Teşrih	: Şerhetme,
zirvesi		açıklama, açıklama	
Şa'şa-ı iştihâr	: Şöhretin parlıltısı	Tevlid	: Doğma,
Şâyeste	: Yakışır, yaraşır	doğurulma, doğurtma	
Şems	: Güneş	Tevsi	: Genişletme,
Tabakatü'l-arz	: Jeoloji	genişletilme	
Taharrî-i hakikat	: Gerçeğin	Tıflâne-i hayal	: Çocukça hayal
araştırılması		Ulemâ	: Bilginler
Tahavvül	: Değişme, dönüşme	Ulûm ve Fünûn	: Bilimler ve fenler
Tahayyülât	: Hayale getirmeler,	Ummân-ı bî-pâyân: Sonsuz deniz	
hayalde canlandırmalar		Uzv-ı hayatî	: Hayati organlar
Ta'n	: Ayıplama	Vahdet-i hilkat	: Yaratılış birliği
Tarâvet-nisâr	: Tazelik saçan	Vâsi	: Geniş
Tarîk-ı mu'tâd	: Alışılmış yol	Yed-i müntakim	: İntikam eli
Ta'zib	: Eziyet etme	Zâil	: Sona eren, devamlı
Teâli	: Yükselme,	olmayan	
ululanma		Zevâl	: Yerinden ayrılıp
Teâvün	: Yardımlaşma	gitme, sona erme	
Tebean	: Tabi olarak, uyarak	Zî-hayat	: Hayat sahibi, canlı
Tehâlûk	: Büyük bir iste ve	Ziyâ-yı şems	: Güneş ışınları
arzuyla can atma		Zühre-i seyyâre	: Yıldızlar,
		gezegenler	